

ANNA ENDRÓDI – ATTILA HORVÁTH M.

SYMBOLIC DEPICTIONS ON EARLY BRONZE AGE VESSELS
FROM CSEPEL ISLAND – BUDAPEST¹

INTRODUCTION

The Municipal Council of Budapest decided the construction of the Csepel-Szennyvíztisztító (Central Wastewater Treatment Plant) at the northern peak of Csepel Island in 2004, at the 29 ha region called Nagy-Duna sor. After the sondage excavations in 2004 we have conducted preliminary excavations between 2006 and 2008.² On the researched 13 ha area a total of 900 archaeological objects/features have been unearthed, despite the occasionally 3,5–4 m deep fillings and the multiple disturbing of the lower strata (horticultural activities, soil extraction, II. World War bomb craters, hazardous waste disposal and later the complete filling of the area.).

We had extensive knowledge at our disposal about the richness in finds of Csepel Island due to the multiple excavations conducted by the Budapest History Museum through decades. Findings from Copper Age, Early Bronze Age, *Late Iron Age i. e.* La Tène D, Migration Period and Early Arpadian Age were almost expected to be found on the coastal area. However, the La Tène B–C findings from Late Iron Age, occurring only as stray finds so far in Budapest were a novelty.³

The archaeological site lies north to the Freeport (Fig. 1.), which once was part of the high floodplain, however, the already filled riverbed branches were discernible during the archaeological works. The original soil was unearthed in the trenches closest to the modern Danube coast, under some 1,5–3 m deep slaggy filling. It was clearly demonstrable about the loam and muddy layers that they got to the location as natural alluvium of the Danube and thus contained no cultural stratum. At the same time, however, a significant amount of filling was observable in every trench, which was heavily contaminated in many cases

and destructive of the older ceramics.⁴ Among the objects discovered during the excavations 220 contained findings from the early bronze age Bell-beaker culture of the Csepel group, 13 from the Nagyrév culture and 13 from the late bronze age Urnfield culture. The part of the cemetery of the Nagyrév culture – a group of urn and cremation burials – occurred isolated from the burials of Bell-beaker – Csepel group (Fig. 2). We have been able to uncover a part of the culture's settlement near the Danube, which also reveals that the structure of the Nagyrév culture settlement in Csepel is similar to those of the Bell-beaker – Csepel group. The settlements are usually at the waterfront while the cemeteries can usually be found further off the coast.

This paper aims to demonstrate the no. 237 grave from early Nagyrév culture and its grave goods (Fig. 3–4.), unearthed during the excavation in 2006 from the southeast sector of the Csepel-Szennyvíztisztító site. The grave goods offer the possibility of a comparison between ceramic findings of similar age, bestowed with similar symbolic meaning.

GRAVE NO. 237 AND FINDINGS (Fig. 3–4.)

Cremation burial grave, which occurred as an oval discoloration with yellowish-brown filling. Sizes: 212 cm long, 124 cm wide, 18–22 cm deep. The bigger ceramic goods were damaged during the mechanical digging. In the east-west oriented, somewhat shallow, horizontal bottomed grave, ten ceramic vessel were placed along the east-west axis (the fragments of a bronze needle or awl were in a bigger pot), closely to each other except for the 1st and 2nd vessel. The ashes were scattered at the bottom of the pit on the north side.

¹ Manuscript completed in September 2016.

² HORVÁTH M. A. 2005.; HORVÁTH M. A. et al 2007.; HORVÁTH et al 2007. 216–232; HORVÁTH–ENDRÓDI 2008. 200–202.

³ HORVÁTH M. A. et al 2007. 221–223.

⁴ HORVÁTH M. A. et al 2007. 218, 219.

*Grave goods (from east to west)*1. *Pedestalled pot*

with fragmented rim and neck and grooved neck curve.⁵ Some bronze fragments were discovered in the vessel, presumably remains of a needle or awl (gravegood no. 11). Its surface is polished, with brown spots.

Height (H): 14,7 cm, Bottom diameter (bd.): 8,3 cm, Reg. no.: 2012.6.238. (Fig. 4. 1.)

2. *Cup*

with a small pedestal and horizontal rim. Its sides and rim were engraved and decorated with symbolic motifs. A small tubular handle starts from its rim.

H: 9,5 cm, Rim diameter (rd.): 8,7 cm, b.d.: 5,2 cm, Reg. no.: 2012.6.239. (Fig. 4. 5.; Fig. 5.)

3. *Globular pot*

with a narrow base (heavily squeezed in the grave) and with fragmented rim and neck. Brushed decoration on its lower third, which was separated from the brown spotted polished upper part with finger-tip impressed ribbing. The pedestal is decorated with impressions.

H.: 24 cm, bd.: 9 cm, Reg. no.: 2012.6.240. (Fig. 4. 3.)

The small, no. 10 beaker was found under the pot. (Fig. 4. 10.)

4. *Big conical jar*

with outcurving rim, standing on a thin base. Intersected by ribbing on the lower third. A wide strap handle starts under the rim, decorated with parallel vertical lines (a so called comb-figure) on the opposite side.

H.: 27,5 cm, rd.: 15 cm, bd.: 9,7 cm, Reg. no.: 2012.6.242. (Fig. 4. 4.)

5. *Amphora*

Curved neck, outcurving rim, two strap handles on its shoulders. The bases of the handles are connected with thickened ribbing. Brown spotted.

H.: 24,5 cm, rd.: 9,5 cm, bd.: 9,1 cm, Reg. no.: 2012.6.243. (Fig. 4. 5)

6. Small conic jug or cup with handles, outcurving rim from the south side of the amphora shaped vessel.

H.: 8,7 cm, rd.: 4,4 cm, bd.: 3 cm, Reg. no.: 2012.6.245. (Fig. 4. 6.)

7. *Small conic jug or cup*

with outcurving rim, from the northwest side of the amphora shaped vessel.

H.: 8,5 cm, rd.: 4,8 cm, bd.: 3,2 cm, Reg. no.: 2012.6.244. (Fig. 4. 7.)

8. *A jug*

with outcurving rim, from the northwest side of the vessels no 5 and 7. The strap handle starts under the rim, slightly grossly brushed surface.

H.: 14,2 cm, rd.: 13 cm, bd.: 9 cm, Reg. no.: 2012.6.246. (Fig. 4. 8.)

9. *Small bowl/plate*

with slightly outcurving rim. With two strap handles on the opposite sides, both starts from the rim. Scarified band ornament in the neck curve.

H.: 9,3 cm, rd.: 17,3 cm, bd.: 6,5 cm. Reg. no.: 2012.6.247. (Fig. 4. 9.)

10. *Small handled jug or cup*

polished, dark brown, notched on its belly. The small vessel was under the belly of the collapsed no. 3 vessel.

H.: 7,5 cm, rd.: 4 cm, bd.: 2,8 cm, Reg. no.: 2012.6.241. (Fig. 4. 10.)

11. *Bronze fragments* from inside the no. 1 pot, remained only in traces. Presumably fragments of a needle.

12. *Ashes scattered* at the north side of the grave

CERAMIC TYPES AND PARALLELS

Small, conic, one-handed jugs with horizontally outcurving rims and handles starting under the rim. (Fig. 4. 4., 10., 7.) Similar small jugs are known from Szigetszentmiklós-Felső Úrge-hegyi dűlő,⁶ Rákóczifalva-Kastélydomb⁷ and Budatétény⁸ inter alia, also from the several other sites of the Nagyrév culture.

Bowl/plate with outcurving rim, short and curved neck, strap handles starting under the rim at the opposite sides. (Fig. 4. 9.) Similar vessels are known from Szolnok-Szőlösi halom, Rákóczifalva-Kastélydomb⁹ and Budatétény¹⁰ sites.

Big globular pot. (Fig. 4. 1.) Variant of this is the imprinted pot with rib decoration and roughened

⁵ The numbers of items on the pictures are according to the grave drawing.

⁶ PATAY 2009. Fig. 2. 2-3.

⁷ CSÁNYI 1982-1983. Fig. 3. 6-7.

⁸ KALICZ-SCHREIBER 1984. Fig. 41. 3.

⁹ CSÁNYI 1982-1983. Fig. 11. 8., Fig. 5. 2-3.

¹⁰ KALICZ-SCHREIBER 1989. 4., Fig. 41. 5.

belly (Fig. 4. 3.), on which a ribbing runs around the neck.

The similarly shaped *amphora* with the two strap handles on the opposite sides is also a variant of this ceramic type. (Fig. 4. 5.) Both are characteristic ceramic types of the indigenous early bronze age which can be found in graves at the sites of Budatétény,¹¹ Szolnok-Szanda,¹² Tószeg-Ökörhalom,¹³ Szigetszentmiklós-Felső Ürge-hegyi dűlő¹⁴ inter alia.

Jug with slightly prolate body, globular belly, outcurving rim and handle that starts under the rim. (Fig. 4. 8.) Parallels are known from Tószeg and Szőreg,¹⁵ among the findings of the early phase Nagyrév culture.

Cup with symbolic incisions, profiled bottom or pedestal, horizontal rim and small strap handle that starts from the rim. (Fig. 4. 2., 5. 1-3.) Parallel of this ceramic type is known from the cremation burial grave of Budatétény¹⁶ and grave no 139 of Szigetszentmiklós-Felső Ürge-hegyi dűlő.¹⁷

The conical jug with curved neck and strap handle that starts under the rim is maybe one of the most typical finding of Tószeg-Ökörhalom site,¹⁸ which at the same time sets the date of the whole finding assemblage.

The grave goods we have found in Csepel-Szenyvíztisztító site is related to the Ökörhalom phase of the Nagyrév culture, and parallels show similarity with early phase findings of the culture in both the Tisza- and the Danube-region.

SYMBOLIC MARKS ON THE VESSELS FROM THE EARLY PERIOD OF NAGYRÉV CULTURE IN CSEPEL

Among the findings from the cremation burial grave in Csepel, symbolic depictions were discernible on two ceramic vessels.

1. The big conical jug with outcurving rim, strap handle that starts under the rim and stands on thin ring base is decorated with appliqué parallel vertical line-bundles that also start under the rim on the opposite side of the strap handle. (Fig. 6. 1-4.) Among the parallel vertical rims the three on the centre overtops the others and connected with a horizontal rib. The only known parallel of this decoration is from the no. 61 urn

burial grave from Rákóczifalva-Kastélydomb.¹⁹ According to the author's description, "a human figure with upraised arms can be seen without any marking of a head". The torso is signified by three appliqué band, while the upraised arms are symbolised by two parallel angular ribs. On the bottom the shape ends in a nine-pronged, so called comb-motif." J. Banner classifies this depiction among the squatting human motifs, based on the analogies.²⁰ In contrast to the portrayal on the urn, an appliqué (human) shape of six vertical rib-bundles can be seen on the opposite side of the vessel. The bundles are connected above with a horizontal rib.²¹

The motif on the vessel from Csepel is similar to the one from Rákóczifalva, although the upraised arms are missing. The types of the vessels with appliqué ornaments are different. In the case of the one from Csepel, the decoration is only on the opposite side of the handle, while on the one from Rákóczifalva, both sides were decorated. However, the two vessels share a strong cultural bond, their appliqué ornamentation is unique. The correlation between the decoration techniques on the jug,²² similar to those of Mokrin and Vučedol is also noted by M. Csányi.²³

2. The surface and horizontal rim of this cup, standing on a small pedestal, are decorated with incised motifs and symbolic depictions. (Fig. 4. 2.; Fig. 5. 1-4.) Between the parallel incisions on its sides and around the edge of the rim and base ring, runs a vertical and cross-pattern decoration. In between these, two schematic stick-figure can be seen with upraised arms, connected to the vertically and diagonally incised components. The horizontal rim is decorated with concentric circles and incised zigzag motifs. Some traces of incrustation are detectable on the ornaments.

The cultural parallels of the cup will be expounded below in connection the interpretation of the symbolic motifs.

INTERPRETATION OF THE SYMBOLIC MOTIFS

The study that demonstrates the early bronze age vessels with incisions and symbolic meanings on the whole is coined by Rózsa Schreiber.²⁴ In her comprehensive work she describes 29 ves-

¹¹ KALICZ-SCHREIBER 1989. Fig. 41. 5.

¹² KALICZ-SCHREIBER 1989. Fig. 44. 8.

¹³ CSÁNYI 1982-1983. Fig. 14. 5.

¹⁴ PATAY 2009. Fig. 3. 3., Fig. 3. 9.

¹⁵ KALICZ-SCHREIBER 1984. Fig. 43. 5., Fig. 44. 2.

¹⁶ KALICZ-SCHREIBER 1984. Fig. 41. 6.

¹⁷ PATAY 2009. Fig. 8. 1.

¹⁸ CSÁNYI 1982-1983. Fig. 14. 7-8.

¹⁹ CSÁNYI 1982-1983. Fig. 5. 1.

²⁰ BANNER 1957. 19-21.; CSÁNYI 1982-1983. 55.

²¹ CSÁNYI 1982-1983. 56.

²² GIRIĆ 1971. Fig. 24. 3.

²³ CSÁNYI 1982-83.

²⁴ SCHREIBER 1984. 133-191.

sels from Nagyrév culture and two vessels from Maros culture, both incised with symbolic depictions. She states that these symbolic decorations occur on small vessels with suspension handles and jars.²⁵ The earliest published finding among these is from an inhumation burial grave at the Nagyrév-Zsidóhalom site, a ceramic vessel with suspension handle, perforated pedestal and various patterns, with three plane decoration. The central depiction is an “edifice-sanctuary” standing on a pedestal, together with human portraits.²⁶

A vessel originally standing on a pedestal, that was found on Pannonhalmi út and got into the Budapest History Museum by compulsory delivery, is very similar to that of Nagyrév-Zsidóhalom. The decoration runs in two lines (on the neck and the belly) with the pattern recurring twice. The main imagery can be interpreted in an inverted position, upside down. In the centre of the depiction is a superhuman sized figure. From its hands flows the life giving water (a zigzag line). With the sun on its one side and the moon (the smaller circle) on the other, they are surrounded with half-human shapes and trees, representing the flora and fauna. Through the duplicated upside-down imagery, the symbolic meaning of the vessel implies the afterlife. R. Schreiber associated this imagery with the creation myth.²⁷ The duplicated symbols are idiosyncratic features to multiply magical power, while the division of water and earth, creation of the sun and the moon are ancient theories about the formation of the universe. The author classifies these signs as cosmogonical symbols.²⁸ She identified the motifs on the vessels as embellishments, stylized humans or birds, while a group of the vessels depict ritual scenery.²⁹

M. Vicze, after the publication of the vessels from Százhalombatta and Dunaújváros,³⁰ lined up with Schreiber and states that the specially decorated vessels had a ritual meaning.³¹

On the ovoid cup of early Nagyrév culture, found at Szigetszentmiklós-Felső Ürge-hegyi dűlő, very similar cosmogonic motifs – heavenly bodies, stars, water, sky – can be seen to those of Pannonhalmi út between the human shapes with

upraised (adoring) arms. The ceramic vessels in cremation burial grave no. 139, were aligned on the northwest-southeast axis. The ashes of an adult (20-something years old) woman were found between them. Out of the twelve ceramic vessels in the grave, the incised and incrustrated depictions were found on a cup.³² The patterns were formed on a scheme set to visualize a worldview based on symmetry and regularity.³³

Lately T. Keszi have published vessels with symbolic depictions. On the apropos of the urn decoration in grave no. 38 from Kisapostag he determines that the humans in the this case were portrayed with head, contrary to the ones mentioned above. He classifies it as “birdlike creature, masked figure, mixed being” and hypothesize that the pictures tell an event.³⁴ We would like to highlight his opinion about the grave no. 100 from Kisapostag, in which case the depiction of a “supernatural being” possesses horns and several pairs of limbs, while in the case of the vessel from Pannonhalmi út he also assumes horns on the main figure, sitting on a throne.³⁵ We could only agree with his opinion. One of his important observation inter alia is the omphalos motif between the legs of the creature on the urn of grave no. 100 (unfortunately he mentions only later parallels).

Based on the observation of T. Keszi, in the case of the incised motifs, the adoring human shapes (with upraised arms) are not the only ones that contain some meaning but also bear some figurative interpretation and sometimes depict mythical, anthropomorphic beings with several pair of limbs. Such beings are the ones on the vessels from Dunaújváros³⁶ and from grave no. 100 of Kisapostag.³⁷ A variant of this is the beings with one pair of limbs on the vessel from Csepel-Szenyvíztisztító (Fig. 5. 1-4.) or Nagyrév-Zsidóhalom.³⁸ In the case of upside down representation we can think of an otherworldly, mythical being, such as the one on the urn from grave no. 100 of Kisapostag.³⁹

The omphalos motif is one of the most interesting and presumably problem solving imagery. For instance, on a vessel, kept in the Museum of Százhalombatta, an incised, conical motif can be

²⁵ SCHREIBER 1984. 3, 18.

²⁶ TOMPA 1937. 21. t. 8.; SCHREIBER 1984. Fig. 6. 7.

²⁷ SCHREIBER 1984. 25.

²⁸ SCHREIBER 1984. 22.

²⁹ Vessels from Pannonhalmi út, Tószeg and Mokrín: SCHREIBER 1984. 18.

³⁰ SCHREIBER 1984. 25-26.; CSÁNYI 1982-83. 57.

³¹ VICZE 2009. 318.

³² PATAY 2009. Fig 3. 7-8, 9.

³³ PATAY 2009. 222.

³⁴ KESZI 2015. 2., 3.

³⁵ KESZI 2015. 5., 7.

³⁶ SCHREIBER 1984. Fig. 10. 1b.

³⁷ KESZI 2015. Fig. 8.

³⁸ SCHREIBER 1984. 7. Fig. 1b.

³⁹ KESZI 2015. Fig. 8.

seen with a currently uninterpretable sign⁴⁰ on the relief-like decoration, quasi bifurcating it. The cone also appears in the centre of a stepped edifice, on the handled jug from Százhalombatta-Földvár. Two adoring figures connect to this edifice⁴¹ and maybe approaching said cone (omphalos). The omphalos appears between the legs of the being on the already mentioned vessel from Kisapostag.⁴² (Fig. 7. 1.) The motif below the suspension handle of the vessel from Nagyrév-Zsidóhalom also makes one think whether it can be interpreted as an omphalos. (Fig. 7. 2.) It ought to be mentioned here that the knobble or cone shaped decoration below the legs of the adoring anthropomorphic figure (on the belly of the vessel) should be considered an omphalos. (Fig. 7. 3.)

R. Schreiber mentioned before in her comprehensive work that these motifs can be traced back to Neolithic or in some cases, Palaeolithic times and presumably are manifestations of the religious notions originating from the south.⁴³ She took some of the signs as characteristics of the Maros culture while others as the late Vučedol culture.⁴⁴

The so called comb-motifs are present in the middle Neolithic era on the back side of female idols (Szentés-Ilonapart, Öcsöd-Kovácsalom).⁴⁵ The earliest omphalos depiction is from the late Neolithic period as a part of the Vinča culture.⁴⁶ It has many meanings just as several other symbolic motifs in the late bronze age. It depicts the pregnant Mother Earth as the umbilicus symbolising the middle of the world in the Greek mythology.⁴⁷ Through the omphalos the deceased could presumably get closer to their gods, which in our case is best expressed on the vessel from Százhalombatta.⁴⁸ M. Vicze propounded first that “the ritual motifs made the objects a part or tools of special events”.⁴⁹ Also, people who participated in these sacred events were honoured members of the society.

It should be noted here that a zigzag line runs along the rim of the pedestalled small ceramic vessel found in Csepel – Szennyvíztisztító. This embellishment occurs as a symbolic motif of the

Nagyrév culture, for instance on the vessel from Pannanalmi út.⁵⁰ It is almost always present on the vessels of the Bell-beaker – Csepel group. The zigzag motifs were interpreted as water in all three cases.⁵¹ Durman also interpreted the similar ornamentations on the ceramic vessels from Vučedol as water.⁵² We have mentioned before that the bell-beakers (mostly the ones decorated with zigzag motifs) presumably contained beer offerings during the funeral rites, as it is evincible in some cases from the graves of the culture found in Spain.⁵³ We can imagine that the small pedestalled cup with symbolic decorations (and zigzag motifs on its rim) found in Csepel could also have a similar function. Due to the lack of chemical examinations, the act of libation or ritual drinking is only a possibility.

SUMMARY AND CHRONOLOGY

Based on the analogies presented above, the antecedents of the vessels with symbolic depictions of the Nagyrév culture primarily imply South-Balkan connections, however the origins of the symbology can be traced back thousands of years earlier. It can be said in regards of the early bronze age cultures of the Carpathian Basin that their meanings are different from those of the Nagyrév culture, primarily from the motifs present on the ceramic vessels of Bell-beaker – Csepel group. Despite the fact that the Bell-beaker – Csepel group was also exposed to southern influences – for instance the grooved or appliqué concentric circles around the knobble decoration – it was classified as symbology that depicts the sun and schematic geometric signs, which goes back to the western root of the culture.⁵⁴ It differs not only in ritual phenomena but also in settlement layouts (for example differences in the type of the houses) which presumably roots in dissimilarities in social and economical life and also in traditions received from their ancestors.⁵⁵

We concluded that the pedestalled cup with symbolical decoration, found in Csepel-Szennyvíztisztító, which was the subject of this study, the other vessels with symbolic meaning mentioned as parallels and the depictions of sacred events and powerful mythological beings were carriers

⁴⁰ VICZE 2009. Fig. 1.

⁴¹ VICZE 2009. Fig. 3.

⁴² KESZI 2015. Fig. 8.

⁴³ SCHREIBER 1984. 26.

⁴⁴ SCHREIBER 1984. 25.

⁴⁵ RACZKY-ANDERS 2003. Fig. 7. 2., 3.

⁴⁶ BĀNFY 2004.; CRNOBRNJA-SIMIĆ-JANKOVIĆ 2009. Fig. 13.

⁴⁷ GIMBUTAS 1987. 18.

⁴⁸ VICZE 2009. Fig. 3.

⁴⁹ VICZE 2009. 318.

⁵⁰ ENDRÓDI-PÁSZTOR 2006. 16. Fig. 7.

⁵¹ SCHREIBER 1984. 16.; ENDRÓDI 2006. 16.

⁵² DURMAN 2001. 216. Fig. 12., 13., 21.

⁵³ GARRIDO-PENA 2005. 50-55.; ENDRÓDI 2006. 18.

⁵⁴ ENDRÓDI-PÁSZTOR 2006.; ENDRÓDI-REMÉNYI 2016. 98.

⁵⁵ ENDRÓDI-REMÉNYI 2016. 77-84, 101-105.

and transmitters of sacral events and symbology of cultural identity.

R. Schreiber dated the spread of the symbolically decorated vessels in the early bronze age 3a (early Nagyrév culture),⁵⁶ however, the cremation burial grave found on Csepel Island belongs to the so called Ökörhalmi phase of the culture.

After the cup with symbolic depiction found in grave no. 139 of Szigetszentmiklós,⁵⁷ the vessels from Dunaszekcső, Nagyrév-Zsidóhalom⁵⁸ and Rákóczifalva,⁵⁹ the findings of grave no. 237 from Csepel-Szennyvíztelep are yet another evidences about the appearance of the symbolical depictions in the Carpathian Basin as early as the phase II of the early bronze age. Strong ties can be detected however with the Maros culture and sites from Middle-Tisza region.⁶⁰

“The Ökörhalm type jugs, findings from outside the spreading area of early Nagyrév culture – are known in the Protoaunjetitz and Nyitra cultures and also in the IIIc phase of the Corded-Ware culture in Moravia. This period is also parallel with the late Bell-beaker groups or phases – like the Oggau-Wipfing-Ragelsdorf-Sarród group or the late phase of the Bell-beaker – Csepel group as well as the Chlopice-Veselé culture.” This is the 2b phase of the early bronze are, which, according to L. Reményi, started around 2350/2300 BC.⁶¹ The graves found at Csepel-Szennyvíztisztító site can be dated to this era.

The concomitance of vessels with appliqué symbolic depiction and incisions with a similar meaning in the same grave in Csepel-Island is so far unique in the early bronze age 2b period.

⁵⁶ SCHREIBER 1984. 25.

⁵⁷ PATAY 2009.

⁵⁸ SCHREIBER 1984.

⁵⁹ CSÁNYI 1982–83.

⁶⁰ PATAY 2009. 223.; CSÁNYI 1982–1983.

⁶¹ REMÉNYI 2009. 237.

BIBLIOGRAPHY

- BANNER 1957 BANNER J.: Emberábrázolás egy bronzkori tószegi edényen. Budapest, 1957, p. 19–30. (*Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae sectio historica*, 1.)
- BÁNFFY 2004 BÁNFFY, E.: Archaeological data on symbolic thinking in the European neolithic <http://www.semioticon.com/virtuals/symbolicity/archaeological.html> (letöltve 2016 augusztus)
- BÓNA 1963 BÓNA I.: The cemeteries of the Nagyrév culture. *Alba Regia* 2–3. (1961–1962 [1963]), p. 11–23., t. I–XVIII.
- CRNOBRNJA–SIMIĆ–JANKOVIĆ 2009 CRNOBRNJA, A. – SIMIĆ, Z. – JANKOVIĆ, M.: Late Vinča Culture. Settlement at Crkvine in Stubline. *Starinar* 59. (2009), p. 9–25.
- CSÁNYI 1982–83 Csányi M.: A nagyrévi kultúra leletei a Közép–Tisza vidékéről. *SzMMÉ* (1983), p. 33–60.
- DURMAN 2001 DURMAN, A.: Celestial symbolism in the Vučedol culture. *Documenta Praehistorica* 28. (2001), p. 215–226.
- ENDRÓDI–HORVÁTH 2009 ENDRÓDI A – HORVÁTH M. A.: Budapest, XXI. ker. Csepel – északi szigetcsúcs, Hrsz.: 20990/4; 209996; 209973; 209973; 210011. *Aquincumi Füzetek* 15. (2009), p. 182–184.
- ENDRÓDI–PÁSZTOR 2006 ENDRÓDI, A.–PÁSZTOR, E.: Symbolism and Traditions in the Society of Bell Beaker – Csepel Group = A szimbolizmus és a tradíciók szerepe a Harangedény – Csepel – Csoport társadalmában. *ArchÉrt* 131. (2006), p. 7–25.
- ENDRÓDI–REMÉNYI 2016 ENDRÓDI, A. – REMÉNYI, L.: A Bell Beaker Settlement in Albertfalva, Hungary (2470–1950 BC). Budapest, 2016.
- GARRIDO–PENA 2005 GARRIDO–PENA, R.: El laberinto Campaniforme: Breve historia de un reto intelectual = The Beaker Labyrinth: Brief history of an intellectual challenge. In: *El Campaniforme en la Península Ibérica y su contexto europeo = Bell Beakers in the Iberian Peninsula and their European context.* (Eds.) M. A. Rojo-Guerra, R. Garridopena, I. García-Martínez de Lagrán. Valladolid, 2005., p. 30–60.
- GIMBUTAS 1987 Gimbutas, M.: The Earth Fertility of old Europe. *Dialogues d’histoire ancienne*. 13. (1987), p. 11–69.
- GIRIĆ 1971 GIRIĆ, M.: Mokrin nekropola bronzanog doba. Beograd, 1971. (*Dissertationes et monographie*, 11.)
- HORVÁTH 2005 HORVÁTH M. A.: Régészeti kutatás a tervezett csepeli Központi Szennyvíztisztító telep területén = Archaeological investigations on the territory of the planned Central Sewage Plant in Csepel. *Aquincumi Füzetek* 11. (2005), p. 177–185.
- HORVÁTH ET AL 2007 HORVÁTH M. A. – ENDRÓDI A. – MARÁZ B.: Régészeti kutatások a csepeli Központi Szennyvíztisztító Telep területén = Archaeological investigations in the territory of the Central Waste Water Treatment Plant on Csepel Island. *Aquincumi Füzetek* 13. (2007), p. 216–232.
- HORVÁTH–ENDRÓDI 2008 HORVÁTH M. A.– ENDRÓDI A.: Budapest XXI. ker., Csepel, északi szigetcsúcs, Nagy-Duna sor, Hrsz.: 210007/2. *Aquincumi Füzetek* 14. (2008), p. 201–202.
- KALICZ–SCHREIBER 1984 KALICZ–SCHREIBER, R.: Komplex der Nagyrév Kultur. In: *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans.* (Ed.) N. Tasič. Beograd, 1984. p. 133–191.
- KESZI 2015 KESZI T.: Pont, pont vesszőcske–hová lett a fejecske? Magyar régészet, online magazin (2015) Tél. https://www.academia.edu/21555915/Pont_pont_vesszőcske_hová_lett_a_fejecske_1. (Letöltve 2016. július)
- PATAY 2009 PATAY R.: A Nagyrév kultúra korai időszakának sírjai Szigetszentmiklósról. *Tisicum* XIX. (2009), 19. p. 209–229.

- RACZKY-ANDERS 2003 RACZKY, P. – ANDERS, A.: Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel-und Südosteuropa. In: Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. (Hrsg) E. Jerem, P. Raczky. Budapest, 2003., p. 155-183.
- REMÉNYI 2009 REMÉNYI L. A nagyrévi kultúra kulturális és kronológiai kérdései. *Tisicum* 19. (2009), p. 229-255.
- SCHREIBER 1972 SCHREIBER R.: A korabronzkor problémái Budapesten = Die Probleme der Frühbronzezeit in Budapest. *ArchÉrt* 99. (1972), p. 151-166.
- SCHREIBER 1984 SCHREIBER R.: Szimbolikus ábrázolások korabronzkori edényeken = Symbolische Darstellungen an frühbrozezeitlichen Gefäßen. *ArchÉrt* 111. (1984), p. 3-28.
- SCHREIBER 1984A SCHREIBER R.: A korabronzkor időrendi kérdései Budapest környékén és a Tisza vidékén = Chronologische Fragen der frühen Bronzezeit in der Umgebung von Budapest und in der Theissgegend. *BudRég* 26. (1984), p. 33-48.
- TOMPA 1937 TOMPA, F.: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912-1936. *BRGK* 24-25. (1937).
- VICZE 2009 VICZE M.: Nagyrev symbolism revisited: Three decorated vessels from Százhalombatta and Dunaújváros. = A Nagyrévi szimbolikus ábrázolásokról: három díszített edény Százhalombattáról és Dunaújvárosból. *Tisicum* 19. (2009), p. 309-319.

SZIMBOLIKUS ÁBRÁZOLÁSÚ, KORA BRONZKORI EDÉNYEK CSEPEL-SZIGETRŐL¹

A Központi Szennyvíztisztító megépítését megelőzően, Csepel-sziget északi csúcsán, a Nagy-Duna sornak nevezett 29 hektáros területen 2004-es szondázó ásatások után 2006 és 2008 között végzett megelőző feltárások során 900 objektum került napvilágra, melyek közül 220 objektum kora bronzkori Harangedény – Csepel Csoport, 13 a Nagyrév kultúra és 13 a későbronzkori Urnasíros kultúra emléanyagát tartalmazta. A régészeti lelőhely Csepel-szigeten a szabad kikötőtől északra fekszik (1 kép), mely az egykori magas ártérhez tartozik, de sűrűn szabdalják az alacsony ártérhez tartozó holtmeder-ágak. A telepjelenségek és sírok az egykori ármentes területeken helyezkedtek el.

Jelen tanulmány a Csepel-Szennyvíztisztító területén 2006-ban folytatott feltárás DK-i szektorában napvilágra került 237. számú, (3–4. kép) kora Nagyrév kultúrába sorolt, 10 kerámia mellékletet tartalmazó szórt hamvasztásos sírral és annak mellékleteivel, különös tekintettel a szimbolikus ábrázolású leletekkel foglalkozik. A sírleletek lehetőségét adnak a hasonló korú és hasonló szimbolikus tartalommal felruházott kerámialeletek összehasonlítására.

Csepel-Szennyvíztelep általunk feltárt sírjának leletei a Nagyrév kultúra Ökörhalom fázisának leleteivel rokon, melynek párhuzamai mind a Tiszavidék, mind a Duna vidék Nagyrév kultúra korai fázisának leleteivel mutat egyezőséget.

SZIMBOLIKUS JELEK A NAGYRÉV KULTÚRA KORAI SZAKASZÁNAK CSEPELI EDÉNYEIN

A csepeli 237. szórthamvasztásos sír két edényén volt megfigyelhető szimbolikus ábrázolás:

1. A kihajló peremű, perem alól induló szalagfüles, nagyméretű kónikus *korsót* (4. kép 4.), amely vékony talpgyűrűn áll, a perem alól induló széles szalagfüllel szemben plasztikus, függőleges párhuzamos vonalkötegek díszítik. Függőleges párhuzamos, plasztikus bordából a három középső kimagasodik. És egy vízszintes plasztikus borda köti össze. A díszítés egyetlen párhuzama Rákóczifalva – Kastélydomb 61. számú urnasírjának urnáján figyelhető meg.¹⁸ A szerző leírása szerint az urnán „feltartott karú ember-

alak látható, a fej jelölése nélkül. A törzsét három függőleges plasztikus léccel fejezi ki, a feltartott karokat pedig két párhuzamos, szögletesen formált borda szimbolizálja. Alul az alak kilencágú fésűmotívumban végződik.” Banner analógiái után guggoló emberalakot formázó motívumok közé sorolja.¹⁹ Az urnán megjelenő emberalakkal szemben, az edény ellentett oldalán egy²⁰ hat függőleges bordaköteg látható, melyet felül egy vízszintes borda köt össze. A csepeli edény mintája hasonló a rákóczifalvi edényen látható motívumhoz, ezen azonban a „feltartott kezek” hiányoznak. A plasztikus díszítő motívummal ellátott edények típusa különbözik, valamint a csepeli edényen csak a füllel szemközti oldalt díszítették, míg a rákóczifalvi edény ellentétes oldalain található a plasztikus motívumok. A két edény azonban szoros kulturális szálakkal kötődik egymáshoz, plasztikus díszítésük egyedülálló.²¹ A mokrini, vučedoli technikával díszített korsó mintájával való összefüggésre Csányi M. is felhívta a figyelmet.²²

2. A kis talpon álló, vízszintes peremű *pohár* pereme és oldala bevéselt motívumokkal díszített (4. kép 2., 5. kép 1–4), a peremből kis alagút-fül indul. Oldalán, a perem és a talpgyűrű szélén körbefutó, bekarcolt párhuzamosok között függőleges és kereszt alakú díszítések húzódnak. Ezek között egy-egy sematikusan ábrázolt „feltartott karú” kis pálcika figura látható, melyek egy függőleges és átlósan bekarcolt díszítő elemhez kapcsolódnak. A vízszintes peremen koncentrikus kördísz és bekarcolt cikk-cakk motívum húzódik. A bekarcolt díszítésen nyomokban mészbetét látható.

A SZIMBOLIKUS JELEK ÉRTELMEZÉSE

A szimbolikus jelek korábbi értelmezései (Schreiber R., Csányi M., Vicze M., Keszi T.) bemutatása után, mi magunk omphalos ábrázolást tartjuk az egyik legfontosabb jelnek, szimbólumnak. Az omphalos ábrázolás több edényen megjelenik: a Százhalombattai múzeum egy edényének relief-szerű díszítésén, azt szinte kettéválasztva jelenik meg egy kúpszerű karcolt motívum,³⁹ valamint Százhalombatta-Földvár füles korsóján egy lépcsőzetes „építmény középpontjában jelenik meg a kúp. Ehhez az „építményhez” egy-egy adoráló

¹ A kézirat lezárva 2016. szeptemberében

SZIMBOLIKUS ÁBRÁZOLÁSÚ, KORA BRONZKORI EDÉNYEK CSEPEL-SZIGETRŐL¹

A Központi Szennyvíztisztító megépítését megelőzően, Csepel-sziget északi csúcsán, a Nagy-Duna sornak nevezett 29 hektáros területen 2004-es szondázó ásatások után 2006 és 2008 között végzett megelőző feltárások során 900 objektum került napvilágra, melyek közül 220 objektum kora bronzkori Harangedény – Csepel Csoport, 13 a Nagyrév kultúra és 13 a későbronzkori Urnasíros kultúra emléanyagát tartalmazta. A régészeti lelőhely Csepel-szigeten a szabad kikötőtől északra fekszik (1 kép), mely az egykori magas ártérhez tartozik, de sűrűn szabdalják az alacsony ártérhez tartozó holtmeder-ágak. A telepjelenségek és sírok az egykori ármentes területeken helyezkedtek el.

Jelen tanulmány a Csepel-Szennyvíztisztító területén 2006-ban folytatott feltárás DK-i szektorában napvilágra került 237. számú, (3–4. kép) kora Nagyrév kultúrába sorolt, 10 kerámia mellékletet tartalmazó szórt hamvasztásos sírral és annak mellékleteivel, különös tekintettel a szimbolikus ábrázolású leletekkel foglalkozik. A sírleletek lehetőségét adnak a hasonló korú és hasonló szimbolikus tartalommal felruházott kerámialeletek összehasonlítására.

Csepel-Szennyvíztelep általunk feltárt sírjának leletei a Nagyrév kultúra Ökörhalom fázisának leleteivel rokon, melynek párhuzamai mind a Tiszavidék, mind a Duna vidék Nagyrév kultúra korai fázisának leleteivel mutat egyezőséget.

SZIMBOLIKUS JELEK A NAGYRÉV KULTÚRA KORAI SZAKASZÁNAK CSEPELI EDÉNYEIN

A csepeli 237. szórthamvasztásos sír két edényén volt megfigyelhető szimbolikus ábrázolás:

1. A kihajló peremű, perem alól induló szalagfüles, nagyméretű kónikus *korsót* (4. kép 4.), amely vékony talpgyűrűn áll, a perem alól induló széles szalagfüllel szemben plasztikus, függőleges párhuzamos vonalkötegek díszítik. Függőleges párhuzamos, plasztikus bordából a három középső kimagasodik. És egy vízszintes plasztikus borda köti össze. A díszítés egyetlen párhuzama Rákóczifalva – Kastélydomb 61. számú urnasírjának urnáján figyelhető meg.¹⁸ A szerző leírása szerint az urnán „feltartott karú ember-

alak látható, a fej jelölése nélkül. A törzsét három függőleges plasztikus léccel fejezi ki, a feltartott karokat pedig két párhuzamos, szögletesen formált borda szimbolizálja. Alul az alak kilencágú fésűmotívumban végződik.” Banner analógiái után guggoló emberalakot formázó motívumok közé sorolja.¹⁹ Az urnán megjelenő emberalakokkal szemben, az edény ellentett oldalán egy²⁰ hat függőleges bordaköteg látható, melyet felül egy vízszintes borda köt össze. A csepeli edény mintája hasonló a rákóczifalvi edényen látható motívumhoz, ezen azonban a „feltartott kezek” hiányoznak. A plasztikus díszítő motívummal ellátott edények típusa különbözik, valamint a csepeli edényen csak a füllel szemközti oldalt díszítették, míg a rákóczifalvi edény ellentétes oldalain található a plasztikus motívumok. A két edény azonban szoros kulturális szálakkal kötődik egymáshoz, plasztikus díszítésük egyedülálló.²¹ A mokrini, vučedoli technikával díszített korsó mintájával való összefüggésre Csányi M. is felhívta a figyelmet.²²

2. A kis talpon álló, vízszintes peremű *pohár* pereme és oldala bevéssett motívumokkal díszített (4. kép 2., 5. kép 1–4), a peremből kis alagút-fül indul. Oldalán, a perem és a talpgyűrű szélén körbefutó, bekarcolt párhuzamosok között függőleges és kereszt alakú díszítések húzódnak. Ezek között egy-egy sematikusan ábrázolt „feltartott karú” kis pálcika figura látható, melyek egy függőleges és átlósan bekarcolt díszítő elemhez kapcsolódnak. A vízszintes peremen koncentrikus kördísz és bekarcolt cikk-cakk motívum húzódik. A bekarcolt díszítésen nyomokban mészbetét látható.

A SZIMBOLIKUS JELEK ÉRTELMEZÉSE

A szimbolikus jelek korábbi értelmezései (Schreiber R., Csányi M., Vicze M., Keszi T.) bemutatása után, mi magunk omphalos ábrázolást tartjuk az egyik legfontosabb jelnek, szimbólumnak. Az omphalos ábrázolás több edényen megjelenik: a Százhalombattai múzeum egy edényének relief-szerű díszítésén, azt szinte kettéválasztva jelenik meg egy kúpszerű karcolt motívum,³⁹ valamint Százhalombatta-Földvár füles korsóján egy lépcsőzetes „építmény középpontjában jelenik meg a kúp. Ehhez az „építményhez” egy-egy adoráló

¹ A kézirat lezárva 2016. szeptemberében

kéztartású figura kapcsolódik⁴⁰ és talán ehhez a kúphoz (omphaloszhoz) tart. Az omphalos megjelenik a már említett kisapostagi edényen lévő lény lábai között,⁴¹ valamint elgondolkodtató a Nagyrév-Zsidóhalmi edény függesztőfülének kialakítása, illetve az alatta lévő motívum, amely talán omphalosként értékelhető. (6. kép 2.) Itt jegezzük meg hogy a Rákóczifalva–Kastélydomb plasztikus díszű edényén a az antropomorf, adoráló kéztartású alak lábai alatt (az edény kiöblösödő oldalán) lévő bütök, illetve kúp szerű dísz véleményünk szerint omphalosként értékelhető. (6. kép 3.)

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KRONOLÓGIA

A Nagyrév kultúra szimbolikus ábrázolású edényeinek előzményei, a fent bemutatott analógiák után elsősorban dél-balkáni kapcsolatokra utalnak, ugyanakkor a szimbólum-rendszer kialakulása évezredekkel korábbra tehető. A Kárpát-medence kora bronzkori kultúrái tekintetében elmondható, hogy azok mondanivalójától különbözik, gondolunk itt elsősorban a Harangedény–Csepel Csoport kerámiáin megjelenő motívumokra. A Kárpát-medencei Harangedény–Csepel-Csoportot déli impulzusok is érik, azonban pl. a koncentrikus körökkel árkolt bütökdíszítéseket a Napot szimbolizáló, elvont és sematizált geometrikus jelképek, jelképrendszerek közé soroltuk, melyek a kultúra nyugati gyökereihez nyúlnak vissza.⁵³ Nem csak a rituális jelenségek, hanem a településszerkezet is különbözik, a Nagyrév kultúráétól, melyek feltételezhetően társadalmi és gazdasági élet különbözőségében, és főleg az őstől átvett hagyományokban gyökereznek.⁵⁴

Jelen tanulmányunkban bemutatott Csepel-Szennyvíztisztító lelőhelyen feltárt szimbolikus díszű talpas poharat, a párhuzamok között felsorolt többi szimbolikus tartalmú edényt, a rajtuk

bemutatott feltehetően valamiféle hatalommal felruházott „mitológiai” lényekkel és szakrális eseményeket ábrázoló jelenetekkel, kommunikációs tartalmú, a szakrális eseményeket közvetítő, egyúttal identitásjelző szimbolikus jelképrendszerek hordozójának tartjuk.

Schreiber R. a szimbolikus ábrázolású edények elterjedését a kora bronzkor 3a fázishoz, a Nagyrév kultúra fiatalabb fázisához kötötte,⁵⁵ azonban a Csepel-szigeten feltárt szórthamvasztásos sír a Nagyrév kultúra ú. n. ökörhalmi fázisába tartozik. A Csepel-Szennyvíztisztító 237. számú sír leletei, a szigetszentmiklósi 139. számú sírből előkerült szimbolikus ábrázolásos pohárhoz,⁵⁶ a dunaszekcsői, nagyrév-zsidóhalmi⁵⁷ és rákóczifalvi edények⁵⁸ után, egy újabb bizonyíték arra, hogy a szimbolikus ábrázolások már a kora-bronzkor II. periódusban is megjelentek a Kárpát-medencében. Szoros kapcsolat mutatható ki ugyanakkor a Maros kultúra, illetve a Közép-Tisza vidék lelőhelyeivel.⁵⁹

„Az ökörhalmi típusú korsók, leletek a korai nagyrévi kultúra elterjedési területén kívül – ismertek a Protoaunjetitz- és a Nyitra-kultúrákban, valamint a morvaországi zsinórdíszes kultúra IIIC fázisában. Ez az időszak egyben párhuzamos a késői harangedényes csoportokkal, illetve fázisokkal – így például az Oggau-Wipfing-Ragelsdorf-Sarród-csoporttal vagy a Harangedény – Csepel Csoport késői időszakával- valamint a Chlopice-Veselé-kultúrával.” Ez a kora bronzkor 2b időszak, melynek kezdetét Reményi L. Kr.e. 2350/2300 körüli dátumra helyezi.⁶⁰ A Csepel-Szennyvíztelepen feltárt sírleleteink erre az időszakra datálhatók.

A plasztikus, szimbolikus ábrázolás és a hasonló tartalmú, karcolt motívumokkal ellátott edények együttes előfordulása ugyanazon sírban Csepel-szigeten, egyelőre egyedülálló a kora bronzkor 2b periódusában.

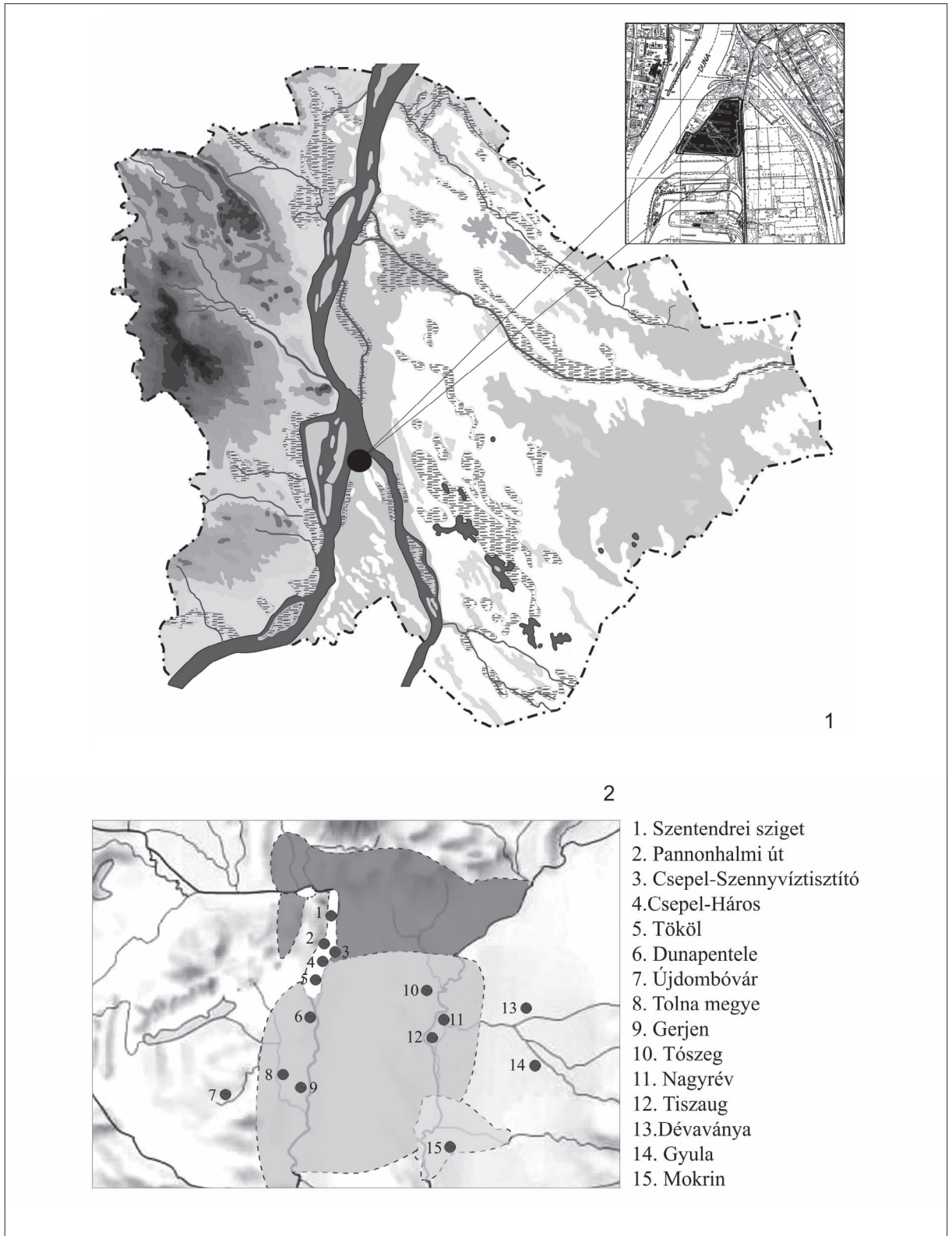

Fig. 1. 1. Map of Budapest and Csepel–Szennyvíztisztító site,
 2. Sites of vessels with symbolic depictions in the Early Bronze Age 2–3.
 1. kép. 1. Budapest és a Csepel – Szennyvíztisztító lelőhely térképe,
 2. Szimbolikus ábrázolású edények lelőhelyei a kora bronzkor 2–3. időszakban.

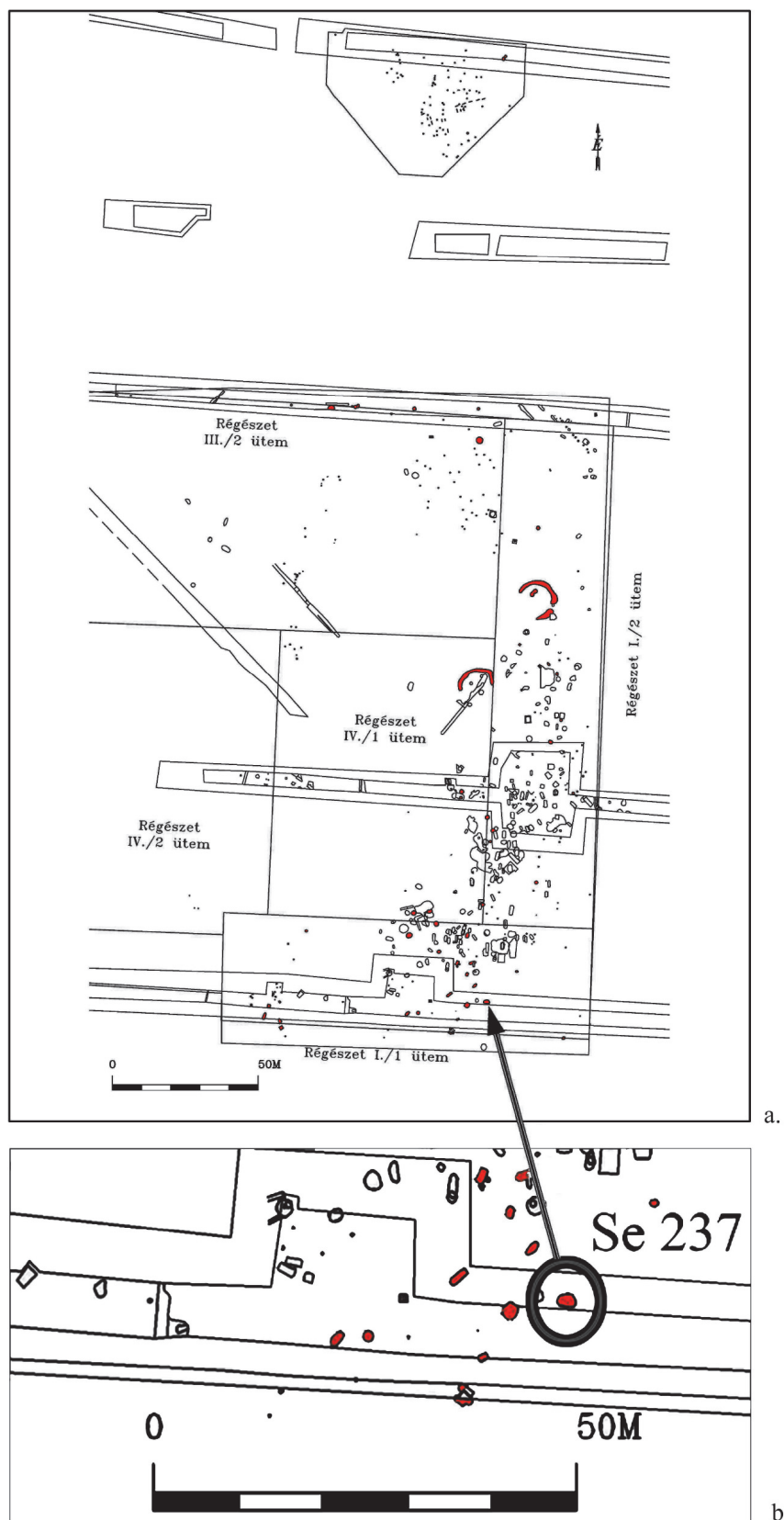
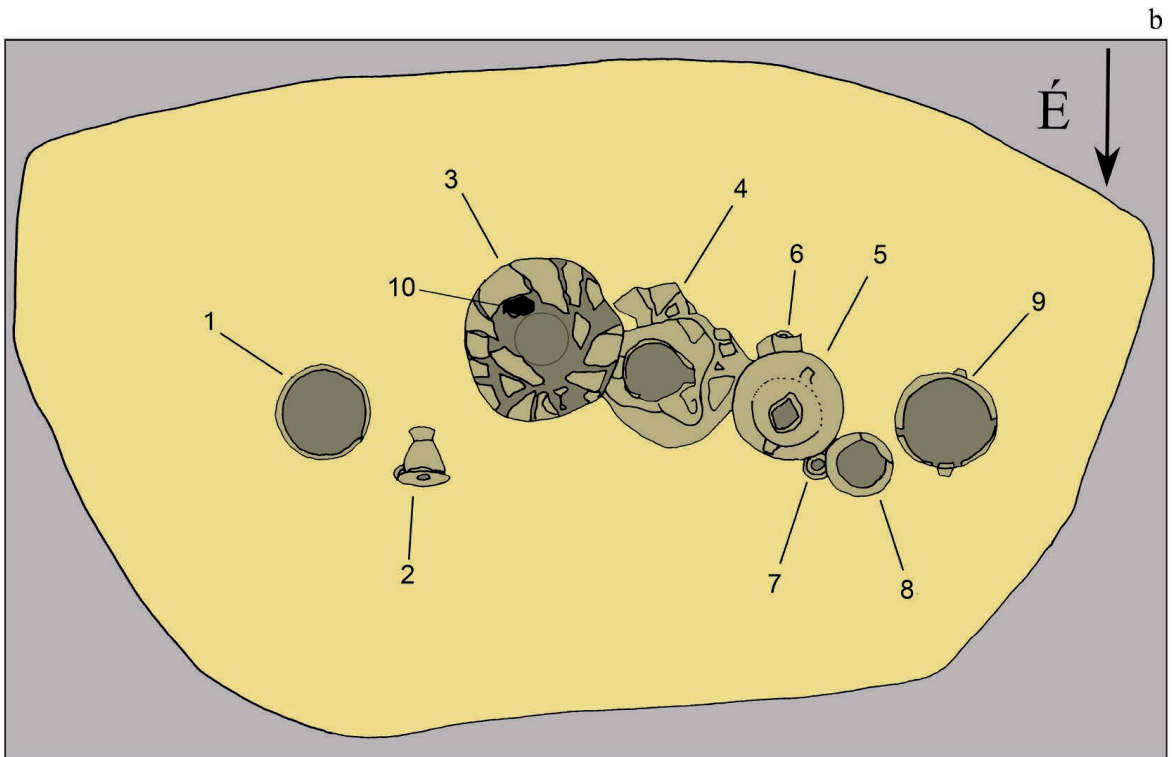

Fig. 2. a–b. Site plan of Csepel-Szennyvíztisztító and surroundings of grave no. 237.
 2. kép. a–b. Csepel Szennyvíztisztító telep lelőhely helyszínrajza, és a 237. sz. sír környezete.

a

b

Fig. 3. a–b. Photo and drawing of cremation burial grave no. 237. at Csepel–Szennyvíztisztító
 3. kép. a–b. Csepel–Szennyvíztisztító. 237. sz. szórthamvasztásos sír ásatási fotója és rajza.

Fig. 4. 1–9. Ceramic findings from grave no. 237. at Csepel–Szennyvíztisztító
4. kép. 1–9. Csepel–Szennyvíztisztító. 237. sz. sír kerámia leletei.

Fig. 5. 1–4. Pedestalled cup and details from grave no. 237. at Csepel-Szennyóztisztító
 5. kép. 1–4. Csepel-Szennyóztisztító, 237. sz. sír. Szimbolikus ábrázolásos talpas pohár és részletei.

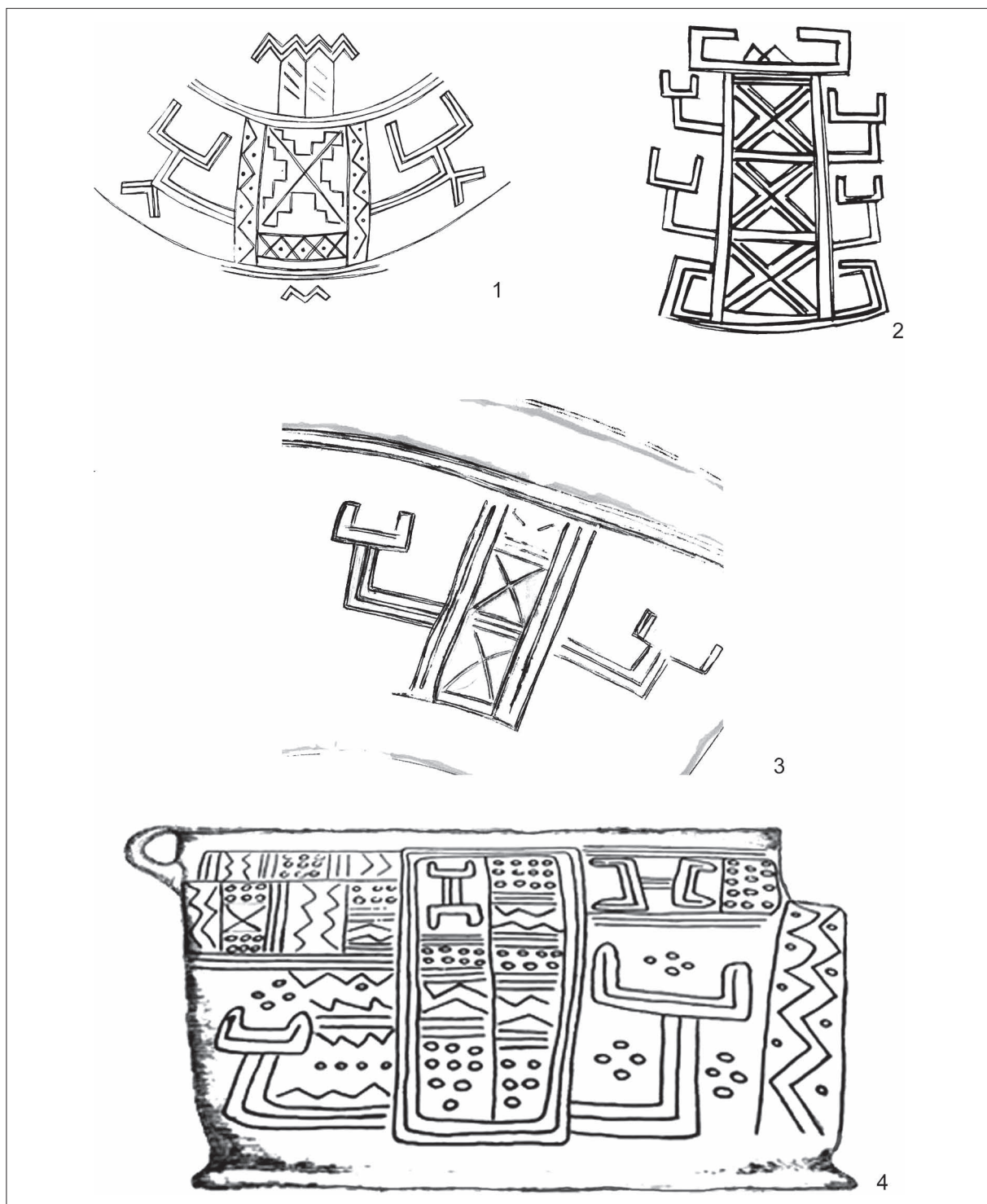

Fig. 6. Details of Early Bronze Age vessels with symbolic depictions I.
 1–2. Nagyrév, Dunapentele (based on SCHREIBER 1984.)
 3. Grave no. 237 at Csepel–Szennyvíztisztító
 4. Szigetszentmiklós–Űrgehegyi dűlő (based on PATAY 2009.)
 6. kép. Szimbolikus ábrázolású korabronzkori edények részlei I.:
 1–2. Nagyrév, Dunapentele (SCHREIBER 1984. nyomán)
 3. Csepel–Szennyvíztisztító 237. sz. sír.,
 4. Szigetszentmiklós–Űrgehegyi dűlő (PATAY 2009. nyomán)

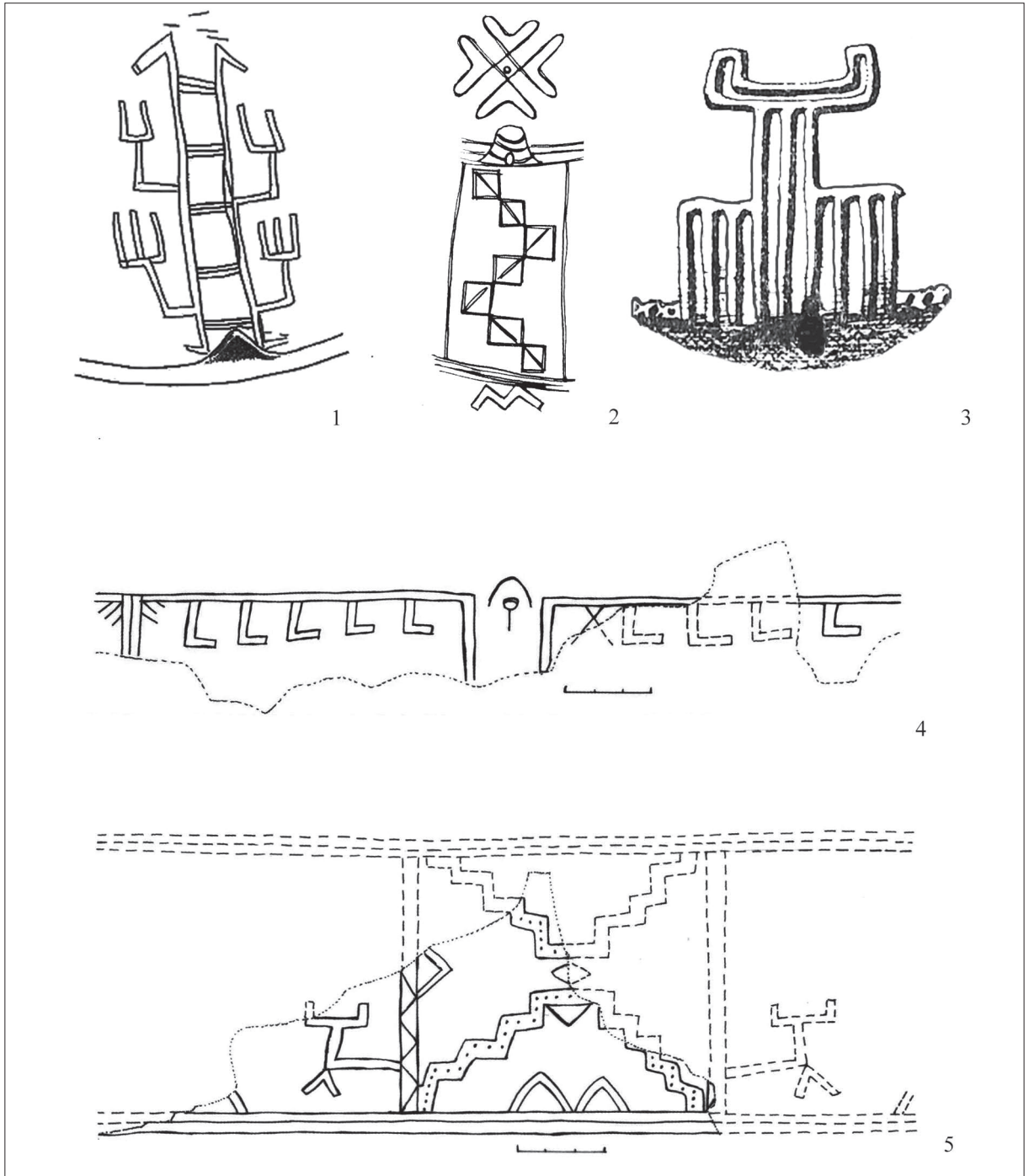

Fig. 7. Details of Early Bronze Age vessels with symbolic depictions II.

1. Kisapostag (based on KESZI 2015.)

2. Nagyrév (based on SCHREIBER 1984.)

3. Rákóczifalva–Kastélydomb (based on CSÁNYI 1982–82.)

4–5. Százhalombatta (based on VICZE 2009.)

7. kép. Szimbolikus ábrázolású korabronzkori edények részlei omphalos ábrázolással.:

1. Kisapostag (KESZI 2015. nyomán)

2. Nagyrév (SCHREIBER 1984. nyomán)

3. Rákóczifalva–Kastélydomb (CSÁNYI 1982–83. nyomán)

4–5. Százhalombatta (VICZE 2009. nyomán)

